

Ірина ДМИТРУК

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА ГУЦУЛІВ У ПОЛЬСЬКИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Україна – це держава, яку населяють різні етнографічні групи, що відрізняються між собою способом життя, особливостями духовної і матеріальної культури. До такої унікальної етнографічної групи належать гуцули. Їм притаманна надзвичайно своєрідна матеріальна культура, що робить їх особливо цікавими для вивчення.

Етнографічне вивчення гуцульського краю розпочалося ще з початку ХІХ ст. Окрім українських науковців, велику роль у цьому процесі відіграли поляки. Гуцульщина здавна цікавила польських етнографів, антропологів, мовознавців та літераторів своєю унікальністю. Багато поляків приїжджали сюди відпочивати, вони подорожували по горах і були широко вражені красою місцевої природи, чарівністю та таємничістю духовної культури гуцулів, їх особливим характером. Тому й не дивно, що саме польські етнографи одними з перших розпочали вивчати різні сторони повсякденного життя гуцулів та особливості їх матеріальної культури.

Метою даної наукової розвідки є вивчення рівня дослідженості польськими етнографами матеріальної культури гуцулів протягом другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.

Дана проблема ще не отримала належного висвітлення в українській науковій літературі. Окремі аспекти спробував окреслити З.Болтарович¹ у монографії про польських науковців, які займалися вивченням етнографії України у ХІХ ст. Також цієї проблеми торкалися І.Сеньків², П.Арсенич та І.Пелипейко³, які зібрали біографічні дані про польських вчених, проаналізували їх науковий доробок з даної теми. Проте незважаючи на це, дана проблема ще потребує подальшого наукового вивчення.

Перша спроба народознавчого обстеження Гуцульщини належить польському вченому Анджею Кухарському (1795–1862). Він подорожував по українських Карпатах у другій половині 20-х років ХІХ ст. і цікавився пам'ятками письменства, мовою, етнографією та фольклором. У результаті своїх подорожей дав стислу етнографічну характеристику бойків і гуцулів, вказав на основні види їх господарських занять, особливості одягу, фізичного типу. Проте Яків Головацький зауважив, що вчений недостатньо висвітлив життя та побут населення Гуцульщини і лише “сказав світові те, що його відкрив”.

Зрештою, висловлене в цій замітці незадоволення, співзвучне з розчаруванням у наукових слов'янознавчих колах тим, що А. Кухарський не зміг належним чином розпорядитися великим і багатим матеріалом, зібраним під час

чотирилітньої подорожі, не дав якогось науково значимого підсумку її результатів. Згодом, В.Францев зробить небезпідставний висновок, що А.Кухарський не виправдав покладених на нього у слов'янознавстві надій⁴.

1825 р. у польському журналі “Бібліотека польська” у Варшаві з'явилася стаття “O Huculach” і була підписана лише ініціалами К.М. Пізніше встановлено, що автором був Кароль Мілевський, який подав стислі та загальні відомості про основне заняття гуцулів – вівчарство, про житло, одяг та деякі звичаї⁵. Загалом, його праці вважають певною мірою тенденційними, але на це впливала тодішня політична обстановка у краї⁶.

Відомим літератором та науковцем був Вінценти Поль (1807–1872). У 1857–1859 рр. він об'їздив буковинську Гуцульщину і залишив її описи, які вилилися у працю під назвою “Kilka rysów do opisania Huculów na Bukowinie”. У ній він описує природу, господарство та побут гуцулів. Проводить аналогію між ними і козаками⁷. Проте дослідник ставився до місцевого населення досить негативно. Так, у розділі про характер та моральність гуцулів він згадає лише їхні найгірші риси, які відписав з книги Б.Гагета і додав від себе. Стояв на позиціях того, що вони походять від розбійників⁸.

Багато долучився до етнографічного дослідження Гуцульщини і відомий польський науковець Оскар Кольберг (1814–1890). Він є автором чотиритомної праці про Покуття, яка містила й багато матеріалів про Гуцульщину⁹. По смерті дослідника була опублікована його ґрунтовна монографія, присвячена гуцульському населенню Карпат. Вона називалася “Ruś Karpacka”.

Ще починаючи з 1861 р., О.Кольберг зацікавився Гуцульщиною, коли подорожував Галичиною, Покуттям та Закарпаттям. Дослідник мав намір надрукувати монографію “Гуцули”, яка була б продовженням “Rokucia”, однак через брак коштів не зміг її видати.

Матеріали, зібрані вченим до планової монографії “Гуцули”, увійшли до тому “Ruś Karpacka”. Її упорядники не відступили від схеми, прийнятої О.Кольбергом. Спочатку йде загальна характеристика краю і населення, потім описи матеріальної та духовної культури. З питань матеріальної культури найбільшу увагу приділено характеристиці одягу, подаються варіанти традиційного костюма з с. Жаб'є (Верховина), Березів, Надвірна, Гринява. Менше говориться про будівництво, їжу та заняття населення. Крім оригінальних досліджень О.Кольберга, до даної праці ввійшли матеріали різних авторів, що тією чи іншою мірою висвітлювали питання матеріальної культури гуцулів. Це робота В.Завадського, стаття І.Вагилевича та інші.

Загалом, О.Кольберг зайняв чільне місце в розвитку етнографічної науки. Його праці цінні достовірністю фактажу з різних питань матеріальної культури, багатством їх локальних варіантів, величезним порівняльним матеріалом¹⁰.

Звертав свою увагу на етнографію Гуцульщини й Владислав Завадський (1824–1891)¹¹. У статті “Huculy” автор об'єктивно підходить до змалювання побуту гуцулів, дає їм позитивну характеристику, відзначає їх сміливу і поетичну вдачу, любов до природи, захоплюється відвертістю й щирістю, гостинністю та сердечністю населення. Детально описує заняття гуцулів, підкреслюючи як основне, пастушество. В.Завадський змальовує побут пастухів на полонині, подає опис полонинського ходу, зазначаючи, що це – свято цілого села.

Торкається В.Завадський і такої важливої проблеми, як походження гуцулів. У цьому питанні автор повністю солідаризується з іншим польським дослідником – В.Полем. Він дотримується думки, що гуцули – вихідці з Середньої Азії, все говорить про їхнє “східне” походження – і міцна, але струнка будова тіла, і те, що гуцули живляться не як всі інші жителі гір вівсяним хлібом, а кукурудзою і борошном, купленим у долині. І хоч багатьох явищ суспільного життя В.Завадський не розумів, деяким суспільно-історичним подіям не міг дати правильної оцінки, все ж його праці зайняли помітне місце в історії української етнографії завдяки зібраному фактичному матеріалу¹².

Дальший розвиток етнографічного вивчення українського народу польськими дослідниками пов’язаний з діяльністю Товариства народознавчого та його друкованого органу “Lud”. Необхідність створення даного товариства для організації систематичного етнографічного вивчення народу розуміли польські та українські вчені.

У 1894 р. питання утворення товариства обговорювалося на з’їзді літераторів у Львові, були вироблені програма і статут. Діяльну участь у роботі товариства поряд з польськими дослідниками А.Каліною, Я.Карловичем брали українські вчені І.Франко, В.Гнатюк та інші. Його завданням було дослідження побуту польського і сусідніх йому народів, причому першочергово передбачалося вивчення території малодосліджених або зовсім недосліджених. З метою популяризації зібраного матеріалу і залучення широких кіл громадськості до збирацької діяльності виникла думка видавати етнографічний журнал “Lud”, що за змістом нагадував варшавську “Wisła”. Його сторінки заповнюють етнографічні описи, рецензії на етнографічні та фольклорні збірники, огляди періодичних і бібліографічних видань та хроніка питань народознавства. Перший номер журналу відкривався статтею І.Франка “Najnowsze prądy w ludoznawstwie”¹³.

Відомим польським етнографом 80–90-х рр. був Ізидор Коперніцький (1825–1891)¹⁴. Окрім ґрунтового зацікавлення етнографією, дослідник був професійним антропологом. Його наукова спадщина нараховує понад 90 робіт. Вчений вважав основним завданням етнографії ґрунтовний систематичний опис невеликих територій.

Його найбільше приваблюють Карпати. Починаючи з 1871 р., він щорічно проводить тут літні місяці, збираючи етнографічні матеріали. Наприкінці 80-х років у нього визріває думка всебічно вивчити українське населення даного регіону. Про свій намір повідомляє І.Франка листом від 7 вересня 1888 р., з яким товаришував протягом усього свого життя. У листі говориться: “Десять за тиждень пускаюся в довшу подорож на 4 – 6 тижнів для виміряних віддавна антропологічних та етнографічних дослідів. Хочу ґрунтовно пізнати український народ в Карпатах від Попрада до Черемоша вздовж усієї галицької течії та від верхів’я Тиси до Попрада по угорській стороні...”

Маю на меті зібрати в кожному пункті якнайчисленніші антропометричні спостереження для фізичної характеристики, як і головніші етнографічні (поселення, будівлі, побут, одяг, мова) для практичного доведення: чи і чим саме відрізняються наші русини від угорських і їх окремі роди (лемки, бойки, гуцули) між собою, а також від долинян. Нарешті, прагнув би, наскільки вдасться, окреслити кордони руського населення з поляками, румунами, мадярами і словаками”¹⁵.

Експедиція відбулася в цьому ж таки році і її результатом стала ґрунтовна етноґрафічна праця під назвою “O góralach ruskich w Galicji”. У ній дослідник описав кожну з етноґрафічних груп Карпат, яких виділив аж 5 (лемки, полонинці, бойки, тухольці і гуцули). У праці описується їх географічне розташування, поселення, житло, одяг, антропологічні риси, їжа та говір¹⁶. Дослідник подає всі відомості про ці групи у порівняльному плані. Так, він підкреслює подібність у способі будівництва та розміщенні лемківських і бойківських садиб, а також відзначає відмінність їх від дворів тухольців і гуцулів. У гуцулів до хати добудовують дещо нижчу одну або дві комори, стаєнки та хлівець. Такі прибудови на Гуцульщині дуже влучно називають “притулками”.

І.Коперніцький вказує і на різницю в одязі всіх вищеназваних груп населення. Так, гуцульське вбрання відзначається багатством прикрас та яскравістю кольорів. Дослідник уважає, що з усіх ділянок матеріальної культури спільні риси найяскравіше виявляються у хатньому інтер'єрі, однотипному для всіх виділених ним груп українського населення¹⁷.

Позитивно оцінюючи роботу І.Коперніцького, І.Франко цілком слушно вважав недоцільним виділяти п'ять етноґрафічних груп населення. На його думку, розмежування полонинців і лемків, як і тухольців та бойків недостатньо вмотивоване матеріалами, які зібрав польський дослідник.

“Подібних локальних відтінків можна знайти більше в межах кожної етноґрафічної групи, але такі незначні особливості, як чорна чуганя замість білої, чи дещо інший метод будівництва домів не дають підстав до виділення даного населення в окрему етноґрафічну групу”, – писав І.Франко у своїй рецензії на роботу І.Коперніцького. Сам дослідник розцінював працю як тимчасовий звіт про наукову експедицію, як початок досліджень.

Учений мав намір, доповнивши зібрані ним етноґрафічні матеріали новими, написати працю, яка давала б ґрунтовну, всебічну характеристику українського населення даної території. Він звертається до місцевої інтелігенції з проханням надсилати описи звичаїв, обрядів, народні вірування, пісні, перекази та легенди.

Відомо, що в 1889 р. дослідник знову відвідав українські Карпати з метою подальших наукових досліджень. Проте важка хвороба перекреслила подальші плани науковця¹⁸.

Промисли гуцулів досліджував Л.Вежбицький. Так, у 1882 р. він опублікував наукову розвідку про металообробний промисел гуцулів¹⁹.

Цікаві відомості про побут і звичаї гуцулів подав відомий польський письменник та науковець Ю.Коженьовський. Зокрема, він опублікував наукову статтю “Про гуцулів”, яка була написана як передмова до російського перекладу його п'єси “Карпатські верховинці” (1843 р.)²⁰.

Українським населенням Карпат цікавився і сучасник І.Коперніцького Леопольд Вайгель. У 1887 р. в Кракові вийшла його моноґрафія “O Hucułach”, написана на матеріалах кількарічних мандрівок по Гуцульщині. Дане дослідження охоплює широке коло питань з матеріальної та духовної культури. Найдетальніше характеризується одяг, подаються і розшифровуються місцеві назви окремих його компонентів, таких, як “гугля” (біла сукняна накидка), “кептар” (короткий кожущок без рукавів), “сердак” (сукняний каптан), “букурий” (взький шкіряний пояс),

“через” (широкий шкіряний пояс) та інші. Відомості про їжу вичерпуються перерахуванням найуживаніших страв (“кулеша”, “малай”) та авторською думкою, що взагалі гуцули їдять добре, мають у достатку молоко, м’ясо та бринзу. Такі ж неповні у нього відомості і про житло. Дослідник обмежується згадками про будівельний матеріал, камерність житла, відзначаючи при цьому різницю у плануванні хати убогого і заможного населення (в бідних – житло однокамерне, так зване “бухня”, в багатих – трикамерне). Хибно розв’язував дослідник і проблему походження гуцулів. Знижувала цінність дослідження нечітка будова розділів, безсистемне розміщення відомостей з матеріальної та духовної культури²¹.

Чимало нового у вивчення Гуцульщини наприкінці XIX ст. вніс польський вчений В.Дзедушицький, організувавши збирання матеріалів для створеного ним у Львові музею. Він діяв як меценат гуцульського народного мистецтва, вивів його, через участь у міжнародних виставках, на широкі європейські обрії²². Також багато долучився до створення музею в с. Жаб’є і Норберт Околович.

Доволі частим явищем у тогочасній науці було написання праць на замовлення уряду. Так, у 1936 р. світ побачила праця Антоні Фердинанда Оссендовського під назвою “Huculszczyzna, Gorgany i Czarnohora”. Її автор відверто заперечує українську етнічну належність горян. Проте велика його заслуга полягає в тому, що він досить детально описав побут і традиції гуцулів²³.

Відомим дослідником етнографії Гуцульщини початку XX ст. був Роман Володимир Гарасимчук (1900–1976). Він займався вивченням гуцульських танців і полонинського господарства. Так, спільно з Вільгельмом Табором, учителем з Косова, дослідив полонинське життя гуцулів. Результатом цієї роботи стала стаття “Etnografia polonin huculskich”, опублікована у 1937 р. Окрім опису господарства на полонині, вона містить ще й відомості про суспільно-економічні стосунки, духовне життя гуцулів, їх звичаї, вірування, обряди, народну медицину та фольклор полонинників²⁴.

Чимало етнографічних матеріалів містили на своїх сторінках такі періодичні видання як “Zbiór wiadomości do antropologii krajowej”, “Wisła”, “Lud”. Крім етнографів-професіоналів, у них співпрацювали багато amatorів. Статті, подані ними, торкалися переважно питань духовної культури, матеріальна – досліджувалась менше²⁵.

Населенням Карпат цікавився польський дослідник Ю.Шнайдер. Його невелика, але цікава стаття “Z kraju Huculów” висвітлює різні питання побуту, звичаєвості та обрядовості гуцулів. Автор наводить легенди про заселення краю. Говорить про основне заняття населення – вівчарство, подає дуже цікаві відомості про одяг за допомогою “равашів”. З інших занять називає обробку дерева, вирубку і сплав лісу, у жінок – прядіння, вишивання. Детально змальовує одяг, підкреслює, що дітей одягають так само, як дорослих. Говорячи про хатне будівництво, зазначає, що хати ніколи не відокремлюють від господарських будівель. Подає відомості про їжу, вона переважно молочно-рослинна.

Є у праці і цікаві відомості з народної медицини, зокрема відзначається, що ця ділянка – одна з найбільших таємниць населення, і зібрати відомості з народного лікування дуже важко.

Гуцульське населення постійно привертало увагу Ю.Шнайдера. В 1900-х роках з-під його пера виходять статті “Lud peczenizynski” та “Z życia górali nadlomnickich”, присвячені висвітленню культури та побуту гуцулів і бойків²⁶.

Багато етнографічного матеріалу зібрано й непрофесійні дослідники-аматори. Також записували відомості про гуцулів і поляки, які були вчителями та чиновниками по селах та містечках Гуцульщини. Так, В.Гнатюк записав свідчення надвірнянського мандатора Мянзовського про гуцулів у своїй праці “Причинки до пізнання Гуцульщини”. Мянзовський подав дані про межі гуцульської території, статистичні матеріали; висловлював цікаву точку зору на походження, правильно описав одяг, їжу, зовнішній вигляд та господарство²⁷.

Цікавився традиціями будівництва на Гуцульщині й відомий польський архітектор Тадеуш Обмінський (1874–1932). Він залишив після себе багато альбомів з малюнками давніх архітектурних споруд. Гуцульщина представлена рисунками хати з притулами в Земірі біля Ясеня, хати І.Мочарнюка у Ворохті, гражди в Устеріках, церкви і каплички у Ворохті та інших. Також в альбомах є ескізи зарисовки гуцульської кладки через потічок, воріт, полонинського стійбища, колиб тощо. Все це значно збагачує етнографічні дослідження Гуцульщини²⁸.

Багато долучився до дослідження етнографії Гуцульщини і відомий польський письменник Станіслав Вінценз. На формування його світогляду великий вплив мала няня-гуцулка Палагна Сліпенчук-Рибенчук. Він є автором книги “На високій полонині (правда старовіку)”. У цьому творі ґрунтовно описано життя та звичаї гуцулів. Праця написана на основі вивчення гуцульського фольклору, своїх власних спостережень та літературних творів про Гуцульщину. Важливо, що С.Вінценз розглядає гуцулів як частину українського народу²⁹.

Отже, бачимо, що в кінці XIX – на початку XX ст. зріс інтерес польських етнографів до вивчення Карпатського регіону загалом, і Гуцульщини зокрема. Багато польських вчених почали записувати етнографічні дані про гуцулів під час своїх подорожей по їхніх селах. Вони цікавилися їх матеріальною культурою, побутом; висували різні гіпотези про їх походження.

У польських етнографічних працях найкраще описано поселення і житло гуцулів, полонинське господарство, їжу, одяг. Доволі часто у цих працях були висловлені хибні точки зору на окремі питання з повсякденного життя, історії та культури гуцулів. Проте це не применшує їх ролі, оскільки польські дослідники не лише зібрано фактичний матеріал, а й підняли ряд важливих питань з етнографії Гуцульщини, які отримали подальшу розробку в працях українських етнографів.

¹ Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. – Київ, 1976.

² Сеньків І. Гуцули очима чужинців // Гуцулія. – 1985. – Ч. 1. – С. 12–22.

³ Арсенич П., Пеліпейко І. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини. Довідник. – Косів, 2002.

⁴ Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці”. – Київ, 1990. – С. 117–118.

⁵ Там само. – С. 125.

⁶ Костючок П. Гуцульщина в етнографічних дослідженнях кінця XIX – початку XX ст. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2004. – Випуск VIII. – С. 137–145.

⁷ Арсенич П., Пеліпейко І. Вказ. праця. – С. 187.

⁸ Сеньків І. Вказ. праця. – С. 18.

- ⁹ Юзвенко В. 66 томів фольклорного зібрання Оскара Кольберга // Народна творчість і етнографія. – 1969. – № 6. – С. 25–29.
- ¹⁰ Болтарович З. Україна в дослідженнях... – С. 96–97.
- ¹¹ Ломацький М. У горах Карпатах (видання для молоді). – Мюнхен, 1962. – С. 8.
- ¹² Болтарович З. Україна в дослідженнях... – С. 100–101.
- ¹³ Там само. – С. 108–109.
- ¹⁴ Ломацький М. Вказ. праця. – С. 8.
- ¹⁵ Болтарович З. Україна в дослідженнях... – С. 110–111.
- ¹⁶ Арсенич П., Пелітейко І. Вказ. праця. – С. 129.
- ¹⁷ Болтарович З. Україна в дослідженнях... – С. 112–114.
- ¹⁸ Там само. – С. 114.
- ¹⁹ Арсенич П., Пелітейко І. Вказ. праця. – С. 86.
- ²⁰ Болтарович З. Українці Карпат в польських етнографічних дослідженнях першої половини ХІХ ст. // Культура та побут населення українських Карпат. – С. 212.
- ²¹ Болтарович З. Україна в дослідженнях... – С. 116–117.
- ²² Арсенич П., Пелітейко І. Вказ. праця. – С. 7.
- ²³ Там само. – С. 171–173.
- ²⁴ Арсенич П., Пелітейко І. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини. Довідник. – С. 55.
- ²⁵ Болтарович З. Україна в дослідженнях... – С. 127.
- ²⁶ Там само. – С. 130–131.
- ²⁷ Гнатюк В. Причини до пізнання Гуцульщини // Записки НТШ. – Львів, 1917. – Т. СХХІІІ–СХХІV. – С. 1–58.
- ²⁸ Данилюк А. Т. Обмінський – дослідник народної архітектури українських Карпат // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні. Матеріали наукової конференції Першого світового конгресу гуцулів в Івано-Франківську 17–18 серпня 1993 р. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 37–38.
- ²⁹ Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – Київ, 1987. – С. 19.